

А. Е. ВОЙТОВИЧ

ДО ПИТАННЯ ПРО УЧАСТЬ ПОЛІТИЧНИХ ПАРТІЙ В ДІЯЛЬНОСТІ МІСЦЕВИХ ОРГАНІВ ВЛАДИ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ В 1920 РОЦІ

Останнім часом помітно виріс інтерес до вивчення історії політичних партій в Україні взагалі і періоду національної революції зокрема. Дослідження про взаємовідносини та співробітництво різних політичних сил мають сьогодні і практичне значення.

Перші ради, засновані ще під час революції 1905—1907 рр. і відновлені після Лютневої революції 1917 року, працювали на багатопартійній основі, об'єднуючи різні партії лівого напрямку. З приходом до влади більшовиків починається процес поетапного усунення їх з рад і встановлення однопартійної системи влади партії комуністів, спочатку в центрі, а згодом і на периферії.

В Україні під час війни з Директорією та Денікіним більшовики, щоб придати національний характер радянській владі, залучали до співпраці в ревкомах та радах партії боротьбистів та боротьбистів, утворені після ряду розколів в УСДРП і УПСР. Протягом 1920 р. їх представники діяли в перших ревкомах півдня України після того, як Червона Армія звільнила його від білих.

Як зазначалося в наказі № 1 воєнно-революційного комітету м. Херсону та повіту, який брав владу в свої руки в повіті з 7 січня 1920 р., він складався «з усіх революційних партій», а саме — комуністів-більшовиків, лівих соціалістів-революціонерів (борьбистів), анархістів, українських лівих есерів-боротьбистів (1): Головою Херсонського ревкому було призначено більшовика М. Ф. Доброхотова. Ліві есери-борьбисти мали в ревкомі лише одне місце, але вони таким очолювали ряд відділів ревкому — земельний, народного господарства, освіти (2), були членами колегій відділу соціального забезпечення, опродкомгубу. Серед них були члени парткому

лівих есерів-борьбистів Херсону Літвінова та І. Г. Барвинський (3).

Залучення боротьбистів до органів влади М. Ф. Доброхотів пояснював «відсутністю [достатніх] сил в парткомі комуністів і слабкістю останніх в політичному відношенні». Незважаючи на те, що боротьбисти були радянською партією і входили до ревкомів по всій Україні, починаючи в Всеукраїнському, він робив висновок, що треба «сконструювати ревком, в якому була б контактність», тобто сформувати ревком «з одних комуністів» (4).

Негативне ставлення херсонських більшовиків до інших партій виявлялося і у відмові на прохання українських есерів-борьбистів теж надати їм місце в ревкомі. Про це свідчить протокол засідання Херсонського ревкому від 3 лютого 1920 р. (5). Але на селі усувати боротьбистів з органів влади не завжди шастило через те, що вони користувалися значною підтримкою українського селянства. Так, у Мокієвському волревкомі Херсонського повіту керівництво відділом освіти отримав боротьбист Фісак. 13 лютого 1920 р. його замінив на цій посаді інший член тої ж партії — Феофан Коваль (6). Треба зауважити, що на той час керівні посади в системі освіти переважно віддавалися боротьбистам, особливо в сільській місцевості. Адже освітянам доводилося мати справу з українським населенням, а саме боротьбисти володіли його мовою, знали його традиції, звички, і це до певного часу більшовиків влаштовувало.

Однак, всі наведені вище факти протидії і зволікання щодо залучення інших партій до керівництва органами влади достеменно свідчать, що навіть під час офіційної співпраці більшовиків з деякими скалками соціалістичних партій, вони всіляко намагалися не допускати їх до ласого пирога влади і робили все можливе, щоб усунути їх від керма управління молодою українською радянською державою.

В Одесі одразу ж після взяття міста Червоною Армією в лютому 1920 р. замість підпільного ревкому утворюються легальні революційні комітети. 10 лютого одеські «Известия» повідомляли, що «в сучасний момент вся влада в місті належить трьом воєнно-революційним комітетам» — Міського, Молдаванського та Пересипського районів. В ревкомі Молдаванського району перший час співпрацювали більшовик Козарновський (голова), лівей есер Міхаїл (секретар) та анархіст Шахворостов — персональний представник від профспілки будівельних службовців (7). Декількома днями пізніше в

Молдаванському ревкомі число більшовиків збільшилась до двох (Козарновський та Лінецький), але одне місце все ж таки лишалося за лівими есерами-борьбистами (Львович) (8). З п'яти членів Одеського губревкому в лютому того ж року двоє представляли партії боротьбистів (В. Арнаутів) і боротьбистів (Боголюб) (9).

Під час формування Одеського революційного комітету більшовики вели переговори з боротьбистами щодо розподілу ділянок роботи в ньому. Боротьбистам було обіцяно передати керівництво відділами земельним, освіти, фінансів та губернським воєнним комісаріатом. На посаду завідуючого відділом освіти партія боротьбистів висунула кандидатуру Микалюка, фінансовим — Василька, земельним — Трилиського, губернського воєнного комісара — Копиловського (10). Однак, на спільному засіданні членів підпільного ревкому та представників нового легального губревкому, яке відбулося 11 лютого 1920 р., керівні посади були розподілені інакше. Губвоєнкомам за призначенням реввоєнради армії, яка дислокувалася в Одесі, було призначено Я. П. Ряппо (на той час незалежний соціал-демократ, згодом — більшовик, який пізніше займав посаду завідуючого губнаросвіти). Завідуючим відділом фінансів став більшовик Тьомкін, губземвідділом — агроном Мандримович (11). Одже, як бачимо, більшовики не дотрималися свого слова, і на посади в ревкомі, обіцяні боротьбистам, були призначені інші люди, в основному більшовики. Деякі поступки «братнім» партіям все ж таки було зроблено: боротьбистам віддано портфель відділу народної освіти, боротьбистам — охорони здоров'я (12).

13 лютого Одеський губревком затвердив списки Одеського, Тираспільського та Анан'ївського повітних ревкомів. До складу першого, поряд з двома більшовиками, увійшов боротьбист Безверхов, у двох останніх — по одному місцю було надано боротьбистам (13). Вони входили і до складу колегій відділів Одеського ревкому — житлового (раднаргоспу тощо) (14).

Борьбисти, боротьбисти, а також меншовики вважали, що ревком, призначений зверху, — орган влади тимчасовий, і він має право на існування лише на перехідному етапі формування органів радянської влади. Вони вимагали негайно розпочати вибори до рад, які стануть демократичними законно обраними народом органами влади. Відповідно до цього, перелічені вище партії починають пропагандистську кампанію в своїй пресі та серед населення, зокрема в селянському се-

редовищі, наголошуючи на необхідності скоріших виборів до рад. Цей заклик знаходив відгук у селянства, яке бажало мати свою народну владу, ним самим обрану.

Заступник голови Херсонського ревкому доповідав на засіданні президії парткому КПУ 27 лютого 1920 р., що «в повіті неспокійно, чувається робота лівих есерів... Є повстанські загони... Звідусіль вимагають виборів до рад». В резолюції цього ж засідання зазначалося: «поставити питання про вибори до рад тому, що вже селяни скидають ревкоми та обирають ради» (15). Більшовики в цьому звинувачували боротьбистів. Вони стверджували: «Організація лівих есерів, не рахуючись з умовами моменту, веде посилену кампанію за негайні вибори до рад і скинення ревкомів, як усно так і в пресі». Боротьбисти вимушені були виправдовуватися, щоб якось примиритися з більшовиками, бо розуміли, що реальна влада — в руках останніх. Представник Херсонського губпарткому боротьбистів Ахметов на об'єднаній нараді парткомів боротьбистів та комуністів заперечував звинувачення більшовиків, пояснюючи, що «були тільки вказівки селянам, які прибувають з різних місць Херсонського повіту про підготовку до наступних виборів у ради та на селянський з'їзд». А лідер херсонських боротьбистів І. І. Пліс додавав: «Наша партія, яка користується великим впливом в повіті серед селян, вимушена кожен день давати пояснення селянам, які прибувають з різних сіл, про вибори до рад». Наприкінці засідання боротьбисти погодилися, що «до з'ясування питання про спільне звернення до центру з зазначенням про необхідність найскоріших виборів до рад і до одержання відповіді, ніякої кампанії проти існуючих ревкомів партія лівих есерів вести не буде» (16).

Аналогічні звинувачення висувалися і на адресу одеських боротьбистів, боротьбистів та меншовиків. Ось що писали про це одеські «Известия» в своїй передовиці: «За яким правом при владі стоять призначені ревкоми? Чому до цього часу не обрані ради?...». Такого роду питання часто задають наші супротивники. (Відзначимо, що революційні партії, які стояли на радянській платформі, вже називаються більшовиками «супротивниками!»). Боротьбист ще милостиво погоджується почекати тиждень-другий, — продовжує офіційний орган одеського ревкому з революційним сарказмом, властивим стилю журналістської політичної полеміки цього періоду, — але меншовик, особливо потомствений оборонець, невблаганний — йому подай раду завтра». І далі: «мен-

шовики лементують про те, що затягується ревкомівський період» (17).

Вище наведені епатажі надзвичайно прикметні для тенденцій, які домінували серед партійного більшовицького активу, хоча офіційна точка зору більшовицького керівництва на словах співпадала з вимогами соціалістичних партій. Ці партії дійсно виступали за якомога скоріше обрання законних, конституційних органів влади, які можуть забезпечити реальне втілення в життя справжнього народовладдя. І хоча формально вибори до рад відбулися, і ревкоми було замінено обраними виконкомом, фактично ревкомівські методи залишилися і надалі стали властивою рисою діяльності виконавчих комітетів рад.

Навесні 1920 р. боротьбисти та боротьбисти брали активну участь у передвиборчій кампанії по виборах до рад. До складу комісії по підготовці виборів до Херсонської ради робітничих депутатів було включено по два представники від партій більшовиків, лівих есерів-боротьбистів (18). У складі комісії по виборах до волосних рад при Херсонському повітовому ревкомі працювали боротьбист Орлик і боротьбист І. І. Пліс (19). Ця комісія на своєму першому засіданні 27 березня 1920 р. вирішила направити інструкторів по виборах селянських та волосних рад до районів, на які було розбито Херсонський повіт. Уповноваженими були призначені більшовики, а в їх розпорядження поступили представники партій боротьбистів (Фісак, Солодкін, Білаш, Нестеренко, Черненко) і боротьбистів (Козуек, Барвинський, Добровольський, Комар) (20).

Внаслідок виборів певна частина виборців віддала голоси соціалістичним партіям: лівим есерам-боротьбистам, боротьбистам, меншовикам, бунду тощо. В Одеській раді в березні-квітні 1920 р. поряд з більшовиками, які разом з співчуваючими одержали 354 місця (70,9%), боротьбисти мали 6 місць (1,2%), есери-боротьбисти разом з співчуваючими — 58 місць (11,6% депутатів), меншовики і праві есери з співчуваючими — 22 (4,4%) (21), «Поалей-ціон» — 2 (0,4%), анархісти-комуністи — 6 (1,2%).

На Одеському губернському з'їзді рад (20—25 квітня 1920 р.) одночасово з більшовицькою була сформована фракція лівих есерів-боротьбистів, яка налічувала з співчуваючими — 26 чол. (16,1% всіх мандатів) (22). Були обрані та намагалися провести свої рішення боротьбисти і на Одеському повітовому з'їзді рад в квітні 1920 р. (23).

До складу Херсонської ради в травні 1920 р., нарівні з більшовиками, увійшли і сформували свої фракції ліві есери-борьбисти — 10 чол. (6,6% від загального числа депутатів), меншовики — 45 чол. (29,6%) та праві-есери — 5 чол. (3,3%) (24). В президію ради разом з чотирма більшовиками було обрано одного лівого есера-борьбиста, члена Херсонського парткому боротьбистів П. В. Полякова. Протести фракцій меншовиків і правих есерів та їх пропозиція про «пропорціональне конструювання президії» були відхилені. Серед 15 делегатів, обраних Херсонською радою до губернського з'їзду рад, було 14 комуністів і один лівий есер-борьбист Ф. К. Черненко (25). В Миколаєві більшовики отримали в раді 78 (60%) місць, боротьбисти — 27 (20,8%), борьбисти — 16 (12,3%), меншовики — 8 (6,1%), «Поалей-ціон» — 1 (0,8%) (26). На губернський з'їзд рад від Миколаївського повіту серед 19 делегатів було обрано двох боротьбистів — члена партії і співчуваючого (27). До складу Єлісаветградської ради увійшло 72 комуніста (75%), 6 боротьбистів (6,3%), 3 меншовика (3,1%), 9 безпартійних (9,4%) і по одному (1,0%) депутату від партій: боротьбистів, анархістів, бундівців, партії «єдинства», соціалістів-революціонерів центра, українських есерів (28).

На жаль, співробітництво більшовиків з соціалістичними партіями було недовгим та не досить плідним. Заважали суттєві програмні, теоретичні та практичні розбіжності. Та головною причиною було небажання правлячої партії шукати розумні компроміси, нетерпимість її до будь-яких інших, крім власних, поглядів. Більшовики допускали представників соціалістичних партій до участі в ревкомах та радах, коли вони ще мали потребу в сприянні їм інших партій для одержання підтримки більшості населення. Коли ж необхідність в цьому відпала, вони, не бажаючи більше терпіти незгодних з їх політикою, почали позбавлятися представників всіх інших політичних партій в радах.

Непорозуміння, конфлікти почались з самого початку спільної роботи в ревкомах, а потім і в радах. Борьбисти та борьбисти, наївно гадаючи, що можна знайти порозуміння з більшовиками, намагалися протестувати проти «ігнорування» їх партій. Так, херсонські боротьбисти зверталися в Миколаївський губревком з вимогою рахуватися з ними, «ставитись до партії так, як в центрі», вважали дії губревкому «беззаконними», які в корні розходяться зі всіма постановами як ЦК комуністів, так і Всеукраїнського ревкому (29).

11 березня 1920 р. була спеціально скликана об'єднана нарада парткомів лівих есерів-борьбистів та більшовиків, де розглядалося питання про взаємовідносини партій лівих есерів і КП(б)У. Член губпарткому боротьбистів Ахметов зазначав, що хоча, в силу «узгодження ЦК обох партій ведеться спільна робота... в Херсоні помічається підозріле ставлення до нашої партії... Чвари між радянськими партіями відбуваються перш за все на будівництві радянської влади». Продовжуючи цю думку, голова губпарткому боротьбистів І. І. Пліс зазначав, що більшовики почали «усувати наших товаришів з установ тільки тому, що вони ліві есери...». Поряд з тим він висловив упевненість, що «всі колишні непорозуміння можуть бути легко усунені, якщо КПУ не буде підозріло дивитися на нашу роботу, а як на необхідну роботу для радянської влади» (30). Отож, боротьбисти вважали, що неухвалене ставлення до них — це тільки непорозуміння з боку місцевих комуністів, а в центрі справи обстоять інакше і провід обох партій дотримується узгодження про спільну роботу.

Тим часом з Харкова розліталися цілком надвизначні директиви в губернські центри, а звіди на місця, про ставлення до своїх союзників — боротьбистів та боротьбистів. Ще в лютому 1920 р. Миколаївський губревком орієнтував Херсонський повітовий ревком: «вести політику зволікання, поки не буде реальної сили; очікується дівізія, яка вже заходить до чистки...» (31).

Того ж місяця Одеський губпартком більшовиків в циркулярі повітовим та районним парткомам з приводу стосунків з іншими партіями писав: «У нас немає точних відомостей про роботу боротьбистів в повітах нашої губернії, але ми пропонуємо всім організаціям нашої партії бути насторожі і твердо пам'ятати, що гегемонія політичного керівництва належить виключно нашій партії, що в ревкомах та радах більшість повинна бути забезпечена за нами і відповідальні відділи радянської влади повинні знаходитися в руках членів нашої партії» (32).

26 березня 1920 р. Миколаївський губревком надсилав в Херсонський повітовий ревком шифровану телеграму: «Повідомте партком: ні в якому разі не призначайте головою революційного трибуналу лівих есерів». Цю вказівку Херсонський повітревком повинен був передати в Олешки секретарю місцевого повітревкому Борисову (33).

Одже, як бачимо, для більшовиків узгодження про спільну працю з партіями боротьбистів та боротьбистів було тільки

тимчасовою мірою, коротким етапом для досягнення основної мети — встановлення своєї необмеженої влади.

Одразу ж після виборів до рад, навесні 1920 р., коли з'ясувалося, що певна частина населення, навіть та, яка була допущена до виборів, підтримує інші партії, КП(б)У починає позбавлятися небажаних депутатів. Перш за все, користуючись своєю більшістю в радах, більшовики виключили з них меншовиків та правих есерів, «як представників контрреволюційних партій», хоча за ними стояли виборці, які проголосували за своїх депутатів та не збиралися їх відкликати. Це було кричущим порушенням демократичних принципів виборчої системи. Більшовики пояснювали просто: рада повинна бути «діловим робочим парламентом, а не буржуазною говорильнею, і тому в раді можуть працювати тільки ті партії, які «безумовно» визнають диктатуру пролетаріату». Вже на першому засіданні Одеської міської ради в квітні 1920 р. з неї були виключені всі меншовики, праві есери та співучаючі їм (34). Борьбисти і боротьбисти не протестували проти таких рішень. Більше того, вони самі, разом з більшовиками, підписувалися під пропозиціями про виключення меншовиків та правих есерів. Таке ж рішення прийняла і Херсонська рада на першому засіданні 16 травня 1920 р. Лідер боротьбистів І. І. Пліс виступив з заявою, де було сказано, що меншовики та праві есери, «як тяжкі гирі... будуть висіти на наших руках і ногах, і ці гирі треба усунути. Тому я пропоную виключити їх з ради» (35). Борьбисти, як і більшовики, вважали, що в ім'я досягнення головної мети можна використовувати будь-які засоби, навіть нехтування демократичними принципами, виборчими правами громадян (бо вигнання з рад деяких депутатів — це порушення прав виборців, які їх обрали). Вони не розуміли, що закон, порушений один раз, може порушуватись знову і знову, і наступними на черзі політичної розправи будуть вони самі.

Більшовики і надалі провадили цю випробувану вже політику позбавлення від небажаних депутатів, «поправляючи» тим самим волю виборців. Меншовики були виключені з Одеської ради другого і третього скликань в грудні 1920 р. та травні 1921 р., а також з Миколаївської, Херсонської та інших міських рад України.

Інший засіб, який використовувався більшовиками на їх шляху до встановлення однопартійності — це так звані «саморозпуски» партій боротьбистів (березень 1920 р.), борь-

бистів (вересень 1920 р.), а пізніше укапистів (1925 р.) та частковий, диференційований прийом членів цих партій до КП(б)У. Більшовики вважали, що інші партії, навіть ліві, ті, які поділяли платформу радянської влади, бажали працювати в її органах, але з якихось окремих питань мали власну точку зору, — всі ці партії є зайвим баластом, та тільки заважають, забирають час на дискусії з ними. «Ми вважаємо, — говорив член Всеукраїнському В. П. Затонський, — що двох партій, однаково революційних, і тих, що стоять у влади, бути не може. Ми знаємо, що одна з них неминуче стає в такому випадку осередком контрреволюційних елементів. Доводиться поставити перед партією боротьбистів питання про сенс її існування, як окремої партії» (36). Внаслідок цілеспрямованої політики більшовиків на ліквідацію цих партій (широкої пропагандистської кампанії, травлі, припинення фінансування за коштів радянських органів, прямого тиску тощо) вони логічно були підведені до так званого «саморозпуску».

Після цього вимушеного акту в березні 1920 р. представники партії боротьбистів в радах об'єднуються з більшовицькими фракціями. В Одеській раді боротьбисти заявили про це вже на першому засіданні в квітні 1920 р. (37).

Остаточно однопартійна влада більшовиків в Україні встановилася улітку-восени 1920 р. після повного розколу більшовиків з партією лівих есерів-боротьбистів та «саморозпуску» останньої. Після зруйнування блоку з лівими партіями КП(б)У залишилася єдиною всесильною хазяйкою в політичному житті України.

Таким чином, робота місцевих органів влади на півдні України протягом 1920 р. будувалася на багатопартійній основі. В той час більшовики допускали до роботи в ревкомах та радах деякі інші партії через те, що їм потрібні були політичні союзники для поширення свого впливу на більшість населення і одержання його підтримки. Можливість ефективної співпраці різних політичних партій і сил в органах влади, безумовно, існувала. Але вона була загублена внаслідок цілеспрямованої жорсткої політики більшовиків на однопартійність. Захоплення керівництва в представницьких органах влади більшовиками, витіснення з рад членів всіх інших партій — незручних для правлячої партії, а також депутатів, які спроможні були відстоювати власну точку зору, навіть без будь-якої опозиції з їх боку, — все це призвело до повної

неконтрольованості більшовиків, встановлення в країні замість широко пропагованої диктатури пролетаріату — диктатури комуністичної партії, а зрештою і диктатури одного харизматичного лідера.

ПРИМІТКИ

1. ДАХО (Державний архів Херсонської області), ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 79.
2. Там же. — Арк. 36.
3. ДАХО. — Ф. Р-1. — Оп. 1. — Спр. 5. — Арк. 21.
4. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 36.
5. Там же. — Арк. 74.
6. ДАХО. — Ф. Р-37. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 74.
7. Известия Одесского революционного комитета. — 1920. — 10 февраля.
8. Там же. — 25 февраля.
9. Радянське будівництво на Україні в роки громадянської війни (1919—1920). Збірник документів і матеріалів. — К. — 1957. — С. 816.
10. Известия Одесского революционного комитета. — 1920. — 11 февраля.
11. Там же. — 12 февраля.
12. Гонтар А. В. Городские советы Украины: история становления и развития//Дис. на соискание учёной степени доктора ист. наук. — Одесса. — 1991. — С. 168—169.
13. Известия Одесского губернского революционного комитета. — 1920. — 14 февраля.
14. Бюллетень Известий Одесского революционного комитета. — 1920. — 16 февраля.
15. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 25.
16. Там же. — Арк. 27.
17. Известия Одесского губернского революционного комитета. — 1920. — 2 марта.
18. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 19. — Арк. 1.
19. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 374. — Арк. 1—5.
20. Там же. — Арк. 1.
21. Известия Одесского губернского революционного комитета. — 1920. — 9, 10 апреля.
22. В огне гражданской войны. Сборник документов и материалов. — Одесса. — 1962. — С. 385.
23. Тригуб П. Н. На защите завоеваний Великого Октября. Киев — Одесса. — 1987. — С. 66.
24. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 5, 78.
25. Там же. — Арк. 5.
26. Радянське будівництво на Україні.. — С. 816.
27. Победа Советской власти на Херсонщине. (1917—1920). Сборник документов и материалов. — Херсон. — 1957. — С. 250.
28. Радянське будівництво... — С. 815.
29. ДАХО. Ф. Р-37. — Оп. 1. — Спр. 7. — Арк. 9.
30. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 27.
31. Там же. — Арк. 23.

32. В огне гражданской войны... — С. 372.
33. ДАХО, — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 28.
34. Гонтар А. В. Городские советы Украины: история становления и развития. — Киев — Одесса. — 1990. — С. 86.
35. ДАХО. — Ф. Р-1887. — Оп. 3. — Спр. 1. — Арк. 7.
36. Известия Одесского губернского революционного комитета. — 1920. — 2 марта.
37. Там же. — 10 апреля.